

Теоретична модель поведінкових наслідків віри у теорії змови*

Ярош Ніна Сергіївна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри прикладної психології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

майдан Свободи, 6, Харків, Україна, 61022

<https://orcid.org/0000-0001-5863-7600>e-mail: ninayarosh88@gmail.com

Артюхова Владислава Василівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки

Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

вул. Сумська 77/79, Харків, Україна, 61023

<https://orcid.org/0000-0003-0282-7151>e-mail: vlada.artiukhova@gmail.com

Анотація У статті проаналізовано дослідження останніх років з актуальної сьогодні проблематики вивчення психологічних особливостей віри у теорії змов. Зазначається, що актуальність даного питання визначено відсутністю ґрунтовних теоретико-емпіричних досліджень вищезначеного питання. Авторами вперше проведено огляд та узагальнений аналіз соціально-психологічних предикторів віри у теорії змови та її поведінкових наслідків. Визначено, що віра у теорії змови пов'язана із соціально-політичними умовами (стресова ситуація невизначеності у суспільстві, недовіра до влади, низький соціальний статус, політичний цинізм, низький рівень освіти та ін.), індивідуально-психологічними (шизоїдні риси характеру, нейротизм, недовіра, тривожність, невпевненість, нарцисизм) та когнітивними чинниками (конспірологічний тип мислення та ін.). Аналіз літературних джерел виявив ряд позитивних та негативних наслідків віри у теорії змов, що часом носять суперечливий характер. Результатом даного аналізу є запропонована теоретична модель поведінкових наслідків віри у теорії змови. Більшість наслідків віри у теорії змови пов'язано з політичною активністю особистості та особливостями поведінки, яка впливає на здоров'я людини. У наукових доробках визначається саме негативний вплив на здорову поведінку особистості. Крім того, особливої уваги заслуговує зроблений авторами акцент на узагальненні результатів дослідження впливу конспірологічних ідей, пов'язаних із поширенням вірусу COVID-19, на реалізацію населенням профілактичних заходів. Зазначається, що люди з високим менталітетом змови, швидше за все, будуть дотримуватися ненормативної профілактичної поведінки, але менш схильні дотримуватися превентивних форм поведінки, ініційованих урядами, хоча передбачуваний ризик смерті і мотивація захистити себе можуть мінімізувати дану тенденцію.

Ключові слова: теорія змов, конспірологія, поведінкові наслідки, COVID-19.

Постановка проблеми. Більше року звичне соціальне функціонування населення світу порушує пандемія COVID-19, що спричиняє глобальну економічну кризу. Дана стресова ситуація супроводжується вимушеною ізоляцією та «інфodemією», що негативно відбивається на психологічному здоров'ї особистості, її здатності до аналітичного мислення. Як відомо (Swami, 2012), стресові умови сприяють розвитку конспірологічних ідей (віри у теорії змови). Протягом довгого часу подібні переконання були пов'язані із упередженнями та інтерпретувалися вченими як специфічна психологічна особливість, що обумовлюється недостатніми аналітичними здібностями особистості (van Prooijen & Douglas, 2017). Однак, сьогодні конспірологічні ідеї супроводжують будь-яку значущу соціальну подію – вибори, революцію, теракти, резонансні вбивства (чи самогубства), а також видатні наукові досягнення.

Інтерпретація резонансних подій з точки зору теорії змови стає мейнстримом сучасності.

За останнє десятиліття теорії змови порушили суспільну свідомість за допомогою Інтернету і привернули до себе увагу вчених у зв'язку з їх здатністю спрямовувати індивідуальну поведінку і державну політику в ірраціональні напрямки чи заподіювати шкоду (Bogart et al., 2005; Jolley & Douglas, 2014; Jolley et al., 2019; Oliver & Wood, 2014). На сьогоднішній день суттєво розширились емпіричні дослідження індивідуально-психологічних чинників, що пов'язані із вірою особистості у теорії змов. При цьому визначено, що надійним індикатором схильності до конспірологічних переконань є конспірологічний тип мислення, тобто віра в ряд інших теорій (Abalakiina-Paap et al., 1999; Swami et al., 2014). Проте дослідження наслідків віри у теорії змови залишаються малочисельними.

* **How to cite:** Yarosh, N., Artiukhova, V. (2021). Theoretical Model of Behavioral Consequences of Faith in Conspiracy Theory, *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. A Series of «Psychology»*, 70, 78-85. (in Ukrainian). <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2021-70-10>

Сучасна наукова спільнота стурбована марними спробами зупинити швидке розповсюдження коронавірусу через недотримання населенням карантинних заходів. Науковці спрямовують свою увагу на дослідження карантинної поведінки населення в умовах пандемії COVID-19 та визначення предикторів, що її обумовлюють. В умовах поширення коронавірусу, а також розповсюдження ідей щодо його штучного походження, особливого значення набуває вивчення взаємозв'язку віри у теорію змови з комплайнсом населення. Так відомо, що віра у певні теорії змови спонукала людей відмовитись від традиційної медицини і спровокувала спалахи хвороб, що були вже побороені (Goreis & Voracek, 2019; Jolley & Douglas, 2014; Oliver & Wood, 2014; Lewandowsky et al. 2013). Попри активний інтерес західних дослідників до даної проблематики, результати їх досліджень досить розрізненні, часом мають суперечливий характер, також відсутній систематичний емпіричний огляд представлених досліджень. Слід зазначити, що у вітчизняній літературі дане питання майже не вивчається, зустрічаються лише поодинокі дослідження (Пішик, 2014, 2017; Ярош, 2020), що й обумовлює актуальність та теоретичну значущість представленого дослідження.

Аналіз останніх публікацій визначив, що значна частина сучасних психологічних досліджень конспірологічних переконань спрямована на пошук асоціацій між теоріями змови й психологічними особливостями або когнітивними упередженнями особистості, що можуть пояснити віру людей у них. Узагальнення результатів ряду останніх досліджень дозволило виокремити соціально-політичні, індивідуально-психологічні та когнітивні чинники вірувань у теорії змови.

До *соціально-політичних умов* наслідування теорій змови належить ситуація аномії, що характеризується відсутністю довіри між індивідами та органами влади. На думку Т. Герцеля (1992), високий рівень аномії у суспільстві призводить до того, що людина відчуває відчуження та невдоволення суспільно-політичним устроєм, внаслідок чого схильна підтримувати різноманітні теорії змови, звинувачуючи зовнішні сили у своєму низькому соціальному статусі та безробітті (Goertzel, 1994). Подібні результати отримали Molding & Mehzabin (2016), дані їх дослідження засвідчили наявність зв'язку віри у конспірологічні теорії з відчуттям суб'єктивного відсторонення від соціальних норм та соціальною ізоляцією. Wilson & Rose (2013) визначили, що із прихильністю до теорій змов пов'язаний статус етнічної меншини. Крім того, Douglas, Sutton & Cichocka (2017) встановили, що теорії змов широко

розповсюджені серед знедолених груп населення, адже вони з найбільшою ймовірністю отримують від них певну вигоду.

До соціально-політичних чинників слід також віднести політичний цинізм, орієнтацію на соціальне домінування та негативне ставлення до влади (Swami, 2012; Cichocka et al., 2016), також освіту особистості та її релігійність (van Prooijen, 2017; Oliver & Wood, 2014; Uscinski et al., 2016). Визначено, що нерелігійні люди із вищою освітою менш схильні до конспірологічних переконань, ніж релігійні з низьким рівнем освіти.

Дослідження *індивідуально-психологічних чинників* віри у теорії змови зосереджені переважно на визначенні психопатологічних передумов. У них віра у теорію змови розглядається як симптом психічного розладу, або пов'язаних з ним рис параної (Bruder et al., 2013), пизотипії й наявності параноїдальних думок (Darwin et al., 2011). Крім того, невротизм та характерні для нього невпевненість й тривога також були визначені у якості предикторів конспірологічних переконань (Grzesiak-Feldman, 2013; Swami et al., 2016). У своїй роботі Lantian (2017) виявив зв'язок віри у змову з такими особистісними рисами як відкритість новому досвіду, макіавеллізм та недовіра. Результати ряду досліджень засвідчили, що до конспірології більш схильні люди, що виявляють підозрілість до інших та недовіряють оточуючим (Goertzel, 1994; Swami et al., 4; Bruder et al., 2013).

Визначено, що люди, які вважають, що тільки уряд визначає стратегію розвитку суспільства, легко піддаються впливу конспірологічних переконань (Parsons et al., 1999). Зазвичай це пов'язано з певним психологічним неблагополуччям, безсиллям, відчуттям депривації, відсутністю персонального контролю над власним життям. Віра у теорії змови може надавати людям відчуття осмисленості життя, безпеки та контролю над непередбачуваним світом, а також знімає відповідальність за власне несприятливе становище. Серед предикторів переконань у змові ряд авторів визначають бажання контролювати своє життя та соціальне оточення (Leiser et al., 2017; van Prooijen, 2017; Lobato et al., 2014).

Вчені підкреслюють тісний зв'язок між вірою у конспірологічні ідеї та самооцінкою особистості, так, визначено, що люди з високим рівнем нарцисизму більш схильні вірити у теорії змови (Cichocka et al., 2016; van Prooijen, 2017). Теорії змов цікавлять переважно людей, яким не вистачає впевненості у собі та почуття власної гідності (Cichocka et al., 2016; Galliford and Furnham, 2017).

Серед чинників, що обумовлюють віру у теорії змови окремо слід виділити *когнітивні чинники*, до яких належить конспірологічний тип мислення.

Він передбачає високу ймовірність того, що якщо людина вірить в одну теорію змови, то вона буде вірити і в інші (Swami et al., 2011; Sutton & Douglas, 2014). Низький рівень інтелекту також пов'язаний із віруваннями у теорії змови (Stieger et al., 2013; Vallová Mikušková, 2017). Результати дослідження Н. Ярош (2020) засвідчили, що з вірою у теорію змови корелюють особливості рефлексивних процесів: переважання квазірефлексії та настирливі рефлексивні роздуми позитивно пов'язані з конспірологічними уявленнями щодо коронавірусу.

Таким чином, узагальнення даних попередніх досліджень свідчить, що віра людей у теорії змови обумовлена різноманітними предикторами, серед яких виокремлено соціально-політичні, індивідуально-психологічні та когнітивні. Отже, можна припустити, що теорії змови ґрунтуються переважно на особливостях особистостей, які в них вірять та розповсюджують, а не на реальних фактах.

Дослідження останніх років окрім визначення предикторів віри у теорії змови все частіше звертають увагу на її наслідки. W. van Prooijen робить акцент на тому, що конспірологічні переконання можуть мати суттєві наслідки для людини та її соціального оточення й підкреслює необхідність їх теоретико-емпіричного вивчення. Визначення соціальних наслідків конспірологічних вірувань є сьогодні однією з найважливіших сфер досліджень на фоні пандемії.

Метою нашого дослідження є представлення теоретичної моделі поведінкових наслідків конспірологічного мислення особистості.

Результати дослідження.

Відомо, що поширення конспірологічних ідей – це, по своїй суті, загальнолюдська реакція на тривалу зростаючу невизначеність через стресової події, необхідність побудувати досить прості причинно-наслідкові зв'язки, тим самим витісняючи страх за майбутнє. Таким чином, на думку ряду вчених, даний тип мислення має ряд позитивних наслідків: він служить для задоволення важливих соціальних потреб (контроль і скорочення невизначеності (наприклад, van Prooijen & Jostmann, 2013; Whitson & Galinsky, 2008) і може привести до почуття спільності з іншими, хто також підтримують ті ж теорії (Franks, Bangerter, Bauer, Hall, & Noort, 2017).

Однак більшість сучасних досліджень свідчить про негативні наслідки конспірологічних переконань. Виявлено, що віра в теорії змови підсилює почуття безсилля і розчарування (Jolley & Douglas, 2014), може підживлювати міжгрупові конфлікти і заобони (Bilewicz, Winiewski, Kofta, & Wójcik, 2013; Kofta & Sedek, 2005; Golec de Zavala &

Cichocka, 2012), а також знижувати політичну активність громадян.

Змова також неодноразово асоціювалася з високим рівнем недовіри, ворожості, агресії і правого авторитаризму (Abalakina-Paap, Stephan, Craig, & Gregory, 1999; Grzesiak-Feldman, 2015). Експерименти показують, що прихильність теоріям змови знижує довіру до державних інституцій, навіть якщо вони не пов'язані з цими установами (Einstein & Glick, 2015), викликає розчарування в політиках і вчених (Jolley & Douglas, 2014). Таким чином, підвищений інтерес до теорій змови може відображати низький рівень довіри населення уряду і свідчити про загальну культурну підозрілість.

Аналіз літератури виявив суперечливу тенденцію: з одного боку ряд авторів стверджують, що згода з конспірологічними ідеями може зменшити наміри брати участь в політиці (Jolley & Douglas, 2014; Van Prooijen & Douglas, 2018). А з іншого - теорії змови можуть спонукати людей до політичної активності (Imhoff & Bruder, 2014; Imhoff & Lamberty, 2018). Вирішуючи дані протиріччя, Imhoff et al. (2020) показали, що схвалення світогляду змови одночасно знижує наміри брати участь в нормативних (юридичних) політичних актах (наприклад, голосування) і збільшує ненормативні (незаконні) політичні дії (наприклад, насильницький протест). Вони стверджують, що переконання в змові можуть змусити людей вдаватися до ненормативних засобів взаємодії зі спільнотою. Усвідомлення того, що інші беруть участь у змові, може змінити сприйняття людьми соціальних норм, пов'язаних з аморальною поведінкою.

Переконання щодо змови також пов'язані з упередженнями та дискримінацією. Наприклад, віра в теорії змови щодо панування євреїв у світі асоціюється з антисемітським ставленням та дискримінацією щодо євреїв (наприклад, надання переваги політиці, яка заважає євреям купувати польську землю) (Kofta, Soral & Bilewicz, 2020). Люди, які погоджувались із єврейськими теоріями змови, також виявляли посилене упередження щодо цієї групи, що потім трансформувалося у базисні поведінкові тенденції щодо єврейського народу. Викриття єврейської змови також призвело до збільшення упереджень щодо ряду інших непов'язаних груп - ефект, що демонструє широкий вплив міжгрупових переконань у змові (Jolley, Meleady & Douglas, 2020).

Конспірологічні переконання в змові були пов'язані з кримінальною діяльністю низького рівня (Jolley, Douglas, Leite & Schrader, 2019), зокрема, з насильницькими намірами (Uscinsk & Parent, 2014). Дослідники показали, що люди з високим рівнем змови більше підтримували

політичне насильство і закони про володіння зброєю (Uscinsk & Parent, 2014). Подібним чином, жорстокий екстремізм частіше підтримували люди, на думку яких суспільство керується змовами (Imhoff, Dieterle, & Lamberty, 2020).

Серед поведінкових наслідків віри в теорії змови необхідно виділити негативний взаємозв'язок із заходами, пов'язаними зі здоров'ям (Goreis & Voracek, 2019; Jolley & Douglas, 2014; Oliver & Wood, 2014). Наприклад, люди, які вірять в теорії змови, демонструють більш низькі наміри вакцинації і більш високий рівень відмови від сучасної медицини (Jolley & Douglas, 2014; Oliver & Wood, 2014; Lewandowsky et al. 2013). Даний стиль мислення зменшує прихильність профілактики інфекцій, що передаються статевим шляхом (Bogart & Thorburn, 2005) і збільшує ризиковану сексуальну поведінку (Gaston & Alleyne-Green, 2013).

Інші дослідження також продемонструють, що уявлення про змову призводять до більш низького дотримання заходів профілактики і лікування з використанням біомедичних методів лікування (наприклад, вакцинація проти ВІЛ та вакцинація дітей; Bogart & Thorburn, 2005; Jolley & Douglas, 2014). Дані дослідження доводять те, що люди, які дотримуються теорії змови, з більшою ймовірністю виявляють ненормативну поведінку. Таким чином, теоретично можливо, що люди з високим рівнем конспірологічного мислення менш дотримуються превентивних форм поведінки, ініційованих урядом.

Sander van der Linden (2015) вказує на те, що потенційний вплив теорій змови можуть мати негативні і небажані соціальні наслідки. У дослідженні він вивчає ефект змови, ступінь, в якій знайомство з реальною теорією змови впливає на прийняття особистістю просоціальних і екологічних рішень. Результати переконливо вказують на соціально-когнітивний зв'язок і підкреслюють, що вплив популярних теорій змови може мати негативні і небажані наслідки для суспільства.

У результаті теоретичного огляду проблеми дослідження поведінкових наслідків віри у теорію змови було побудовано теоретичну модель (див. Діаграма 1), яка відображає наявні емпіричні дослідження негативних та позитивних наслідків конспірологічного мислення. Варто відмітити, що більшість наслідків віри у теорію змови пов'язано з політичною активністю особистості та особливостями поведінки, яка впливає на здоров'я людини. У наукових доробках визначається саме негативний вплив на здорову поведінку особистості.

Окрему нішу соціально-психологічних досліджень на сьогоднішній день займають дослідження, які присвячені вивченню впливу конспірологічних ідей, пов'язаних із поширенням вірусу COVID-19, на профілактичні міри поведінки в умовах карантинних обмежень.

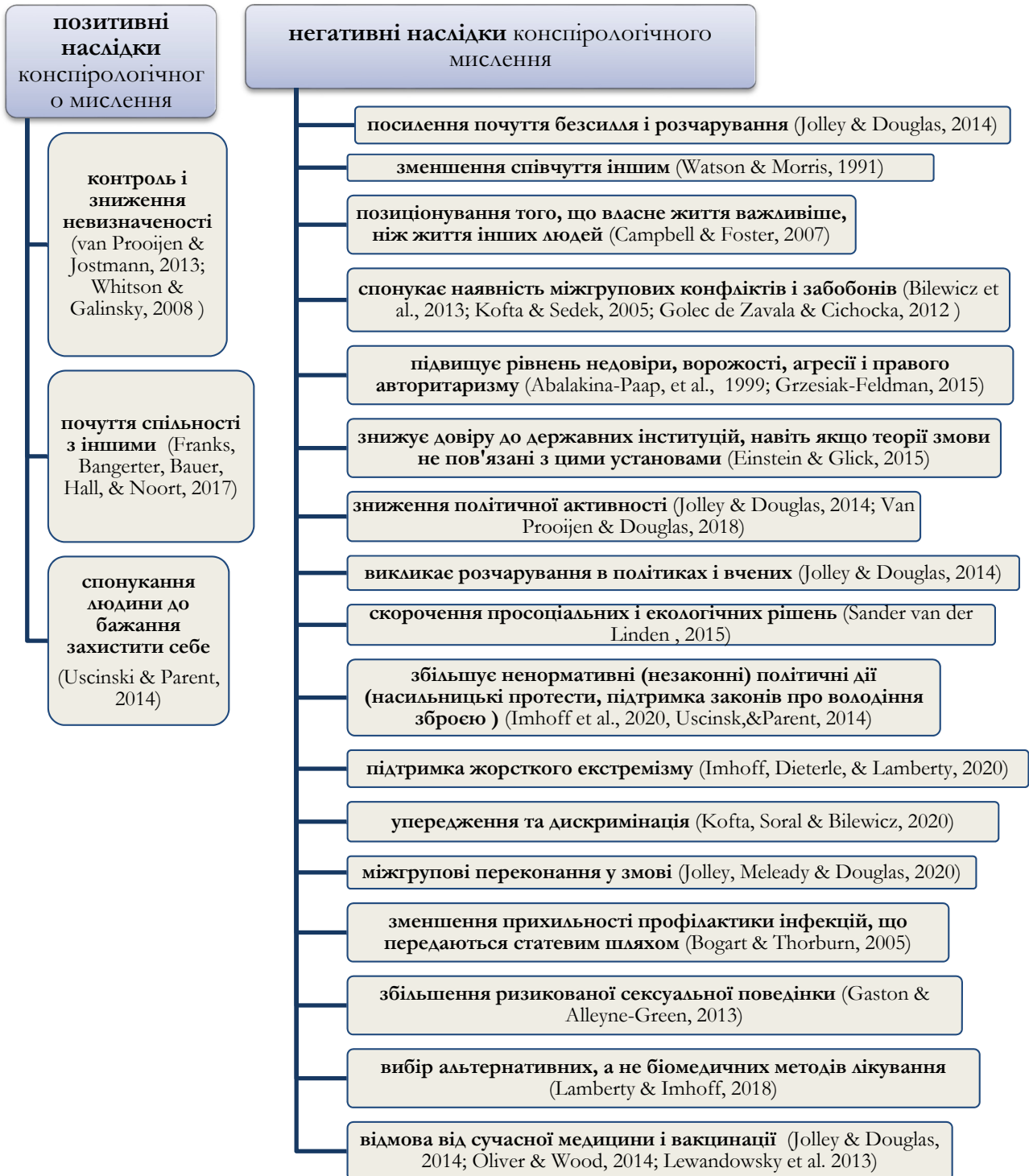
Зважаючи на те, що люди підтримують теорії змови COVID-19 як спосіб розібратися в кризі COVID-19, наслідки цього потенційно небезпечні (Van Bavel, J. et al., 2020). Результати цих досліджень піднімають важливе практичне питання у психологічній практиці з приводу потенційних ефектів конспірологічних переконань COVID-19. Поточні препринти демонструють особливості віри в змову (теорії COVID-19) та позитивні і негативні наслідки, обумовлені конспірологічним мисленням. Imhoff & Lamberty (неопубліковані дані) вказують на негативний вплив на вимогу фізичного дистанціювання і позитивний вплив на збільшення егоїстичної поведінки при підготовці до карантину (наприклад, накопичення речей повсякденного вжитку). Крім того, було доведено, що відмова від теорій змови COVID-19 позитивно пов'язана з дотриманням санкціонованих заходів соціального дистанціювання (Swami & Barron, неопубліковані дані).

У недавньому дослідженні Plohl & Musil (2020) показали, що віра в загальні конспірологічні переконання опосередковано обумовлює дотримання рекомендацій по профілактиці COVID-19 через довіру до науки. Люди, які більше довіряють науці, під час спалаху COVID-19 найчастіше реалізують профілактичні заходи поведінки (Plohl & Musil, 2020).

У дослідженні турецьких вчених Sinan Alper, Fatih Bayrak, and Onurcan Yilmaz (2020) були вивчені індивідуальні відмінності конспірологічних переконань щодо COVID-19, їх зв'язок з рівнем превентивних заходів, а також інші індивідуальні відмінності, які можуть визначати прихильність профілактичним заходам. Автори довели, що висока інтуїція, уникнення невизначеності, імпульсивність, загальні переконання про змову, релігійність і права ідеологія, а також більш низький рівень когнітивної рефлексії були пов'язані з вірою в теорії змови щодо COVID-19. Варто зазначити, що в дослідженні підкреслюється відсутність зв'язку між переконаннями про змову COVID-19 і профілактичними заходами. Ці результати узгоджуються з попередньою літературою з психології теорій змови (наприклад, Swami et al. 2020, але суперечать роботам, що пов'язують переконання в змові з шкідливою для здоров'я поведінкою (наприклад, Goreis & Voracek, 2019).

Вивчення впливу менталітету змови на дотримання профілактичних заходів з охорони здоров'я, необхідних для боротьби з пандемією COVID-19 було проведено і французькими вченими Gaëlle Marinthe Genavee Brown, Sylvain Delouvé, Daniel Jolley. Вони вказують на те, що люди з високим менталітетом змови, швидше за

все, будуть дотримуватися ненормативної профілактичної поведінки, але менш схильні дотримуватися превентивних форм поведінки, ініційованих урядом. Проте, автори демонструють, що передбачуваний ризик смерті і мотивація захистити себе можуть мінімізувати дану тенденцію.



Діаграма 1. Теоретична модель поведінкових наслідків конспірологічного мислення особистості

Подібне дослідження було проведено і в Греції. Pavela Banai, I., Banai, B., & Mikloušić, I. (2020) емпірично вивчали обумовленість дотримання офіційних рекомендацій з профілактики COVID-19 вірою в теорії змови, включаючи посередницьку роль псевдонаукових інформаційних переконань і довіри до урядовців. Було виявлено прямий негативний вплив переконань про змову COVID-19 на дотримання превентивних заходів.

Uscinski, J.E., Enders, A.M., et. al (2020) доводять, що переконання в змові COVID-19 пов'язані з мотивацією відкидати інформацію, представлену експертами і авторитетними особами і розглядати важливі події як продукт змов. Таким чином, прихильники конспірологічних ідей, ймовірно, не будуть дотримуватись профілактичної поведінки, яка пропонується експертами (наприклад, дистанціюватися), і можуть вдаватися до небезпечних альтернативних методів лікування хвороби. Серед яких може, наприклад, бути те, що від вірусу можна захиститися, випивши відбілювач (Broderick, 2020). Слід зауважити, що альтернативи, в кращому випадку, можуть бути неефективними, а в гіршому - смертельними (Leman & Cinnirella, 2007). В Ірані понад 700 людей померли після вживання токсичного метанолу, вважаючи, що він вилікує COVID-19 (Forrest, 2020). Забобони і дискримінація можуть поширюватися й на групи людей, які у теоріях змови сприймаються як небезпечні. Приклади включають мусульман, звинувачених у розповсюдженні коронавірусу в Індії, через що у лікарнях не приймали цих пацієнтів (Wallen, 2020). Waterson, J. & Hern, A. (2020) аналізуючи статистику насильницьких актів у Великобританії по відношенню до інженерів зв'язку і власності пов'язують ці випадки з переконаннями у змові 5G COVID-19. Подібні атаки були зареєстровані в багатьох країнах світу.

Висновки. У ході дослідження було проведено систематичний огляд наукової літератури з вивчення теорій змов. Визначено, що за останнє десятиліття ставлення науковців до даних теорій змінилося, сьогодні вони розглядаються як важливий елемент сучасної культури, для якої характерно піддавати сумніву будь-яку офіційну версію певної події.

Аналіз літературних джерел, в яких досліджується зв'язок особистісних характеристик з переконаннями у зговорі дозволив нам узагальнити предиктори, що обумовлюють віру особистості у змови, серед яких: соціально-політичні, індивідуально-психологічні та когнітивні. Було визначено, що конспірологічні переконання ґрунтуються переважно на особистісних характеристиках та актуальних соціальних умовах.

Сьогодні все більше науковців усвідомлюють серйозність й небезпеку наслідків конспірологічних переконань, особливо в контексті коронавірусу. Систематичний емпіричний огляд літератури дозволив побудувати теоретичну модель поведінкових наслідків віри у теорії змови. Визначено, що вони здатні одночасно як мобілізувати населення на певні звершення, так і ставати суттєвою руйнівною силою.

Однак, слід зазначити, що існуючі дані часто носять суперечливий характер і відображають лише ситуацію у західному світі. У якості подальших перспектив пропонується проведення масштабного дослідження визначення впливу конспірологічних ідей на антисуспільну та просоціальну поведінку українців. Тим самим планується привернути увагу вітчизняних науковців до даної проблематики.

References

- Abalakina-Paap, M., Stephan, W. G., Craig, T., & Gregory, W. L. (1999). Beliefs in conspiracies. *Political Psychology*, 20(3), 637–647. <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00160>
- Alper S., Bayrak F., & Yilmaz O. (2020). Psychological correlates of COVID-19 conspiracy beliefs and preventive measures: Evidence from Turkey. *Current Psychology*, 1-10. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-00903-0>
- Ballová Mikušková, E. (2018). Conspiracy Beliefs of Future Teachers. *Current Psychology* 37(3), 692-70. <https://doi.org/10.1007/s12144-017-9561-4>
- Banai I. P., Banai B., & Mikloušić, I. (2020). Beliefs in COVID-19 conspiracy theories predict lower level of compliance with the preventive measures both directly and indirectly by lowering trust in government medical officials. <https://doi.org/10.31234/osf.io/yevq7>
- Bilewicz, M., Winiewski, M., Kofta, M., & Wójcik, A. (2013). Harmful ideas, the structure and consequences of anti-Semitic beliefs in Poland. *Political Psychology*, 34(6), 821-839. <https://doi.org/10.1111/pops.12024>
- Bogart, L. M., & Thorburn, S. (2005). Are HIV/AIDS Conspiracy Beliefs a Barrier to HIV Prevention Among African Americans? *JAIDS Journal of Acquired Immune Deficiency Syndromes*, 38(2), 213–218. <https://doi.org/10.1097/00126334-200502010-00014>
- Broderick, R. (2020, Feb). Trump's biggest supporters think the coronavirus is a deep state plot. BuzzFeed. <https://www.buzzfeednews.com/article/ryanhatethis/trump-supporters-coronavirus-deep-state-qanon>
- Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripannah, N., & Imhoff, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 4, 225. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225>
- Cichocka, A., Marchlewska, M., & Golec de Zavala, A. (2016). Does self-love or self-hate predict conspiracy beliefs? Narcissism, self-esteem, and the endorsement of conspiracy theories. *Social Psychological and Personality*

- Science*, 7, 157–166.
<https://doi.org/10.1177/1948550615616170>
- Darwin, H., Neave, N., & Holmes, J. (2011). Belief in conspiracy theories. The role of paranormal belief, paranoid ideation and schizotypy. *Personality and Individual Differences*, 50(8), 1289–1293.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.02.027>
- Douglas, K. M., Sutton, R. M., & Cichocka, A. (2017). The Psychology of Conspiracy Theories. *Current directions in psychological science*, 26(6), 538–542.
<https://doi.org/10.1177/0963721417718261>
- Einstein, K. L., & Glick, D. M. (2015). Do I think BLS data are BS? The consequences of conspiracy theories. *Political Behavior*, 37(3), 679–701.
<https://doi.org/10.1007/s11109-014-9287-z>
- Forrest, A. (2020, April). Coronavirus: 700 dead in Iran after drinking toxic methanol alcohol to ‘cure Covid-19’. The Independent. Retrieved from <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/coronavirus-iran-deaths-toxic-methanol-alcohol-fake-news-rumours-a9487801.html>
- Franks B., Bangerter A., Bauer M.W., Hall M., Noort M.C. (2017). Beyond “monologicality”? Exploring conspiracist worldviews. *Frontiers in psychology* 8, 861.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00861>
- Galliford, N., & Furnham, A. (2017). Individual difference factors and beliefs in medical and political conspiracy theories. *Scandinavian Journal of Psychology*, 58(5), 422–428.
<https://doi.org/10.1111/sjop.12382>
- Gaston G. B & Alleyne-Green B. (2013). The impact of African Americans' beliefs about HIV medical care on treatment adherence: a systematic review and recommendations for interventions. *AIDS Behav* 17(1), 31–40. <https://doi.org/10.1007/s10461-012-0323-x>
- Goertzel, T. (1994). Belief in conspiracy theories. *Political Psychology*, 15(4), 731–742.
<https://doi.org/10.2307/3791630>
- Golec de Zavala, A., Cichocka, A., & Iskra-Golec, I. (2013). Collective narcissism moderates the effect of in-group image threat on intergroup hostility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 104(6), 1019–1039.
<https://doi.org/10.1037/a0032215>
- Goreis, A., & Voracek, M. (2019). A systematic review and meta-analysis of psychological research on conspiracy beliefs: Field characteristics, measurement instruments, and associations with personality traits. *Frontiers in Psychology*, 10, 205.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00205>
- Grzesiak-Feldman, M. (2015). *Are the high authoritarians more prone to adopt conspiracy theories? The role of right-wing authoritarianism in conspiratorial thinking*. In M. Bilewicz, A. Cichocka, & W. Soral (Eds.), *The psychology of conspiracy* pp. 99–121. Routledge/Taylor & Francis Group.
- Imhoff, R., & Lamberty P. (2018). How paranoid are conspiracy believers? Toward a more fine-grained understanding of the connect and disconnect between paranoia and belief in conspiracy theories. *European journal of social psychology*, 48(7), 909–926.
<https://doi.org/10.1002/ejsp.2494>
- Imhoff, R., & Bruder, M. (2014). Speaking (un-)truth to power: Conspiracy mentality as a generalised political attitude. *European Journal of Personality*, 28(1), 25–43.
<https://doi.org/10.1002/per.1930>
- Imhoff, R., Dieterle, L., Lamberty, P. (2020). Resolving the puzzle of conspiracy worldview and political activism: Belief in secret plots decreases normative but increases nonnormative political engagement. *Social Psychological and Personality Science* 12(1).
<https://doi.org/10.1177/1948550619896491>
- Jolley D., Douglas K. M., Leite A. C., Schrader T. (2019). Belief in conspiracy theories and intentions to engage in everyday crime. *British Journal of Social Psychology* 58(3), 534–549. <https://doi.org/10.1111/bjso.12311>
- Jolley, D., Douglas, K. M. (2014). The social consequences of conspiracism: Exposure to conspiracy theories decreases intentions to engage in politics and to reduce one’s carbon footprint. *British Journal of Psychology*, 105, 35–56. <https://doi.org/10.1111/bjop.12018>
- Jolley, D., Meleady, R., & Douglas, K. M. (2020). Exposure to intergroup conspiracy theories promotes prejudice which spreads across groups. *British Journal of Psychology*, 111(1), 17–35. <https://doi.org/10.1111/bjop.12385>
- Kofta M., & Sedec G. (2005). Conspiracy Stereotypes of Jews During Systemic Transformation in Poland. *International Journal of Sociology*, 35(1), 40–64.
<https://doi.org/10.1080/00207659.2005.11043142>
- Kofta, M., Soral, W., & Bilewicz, M. (2020). What breeds conspiracy antisemitism? The role of political uncontrollability and uncertainty in the belief in Jewish conspiracy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 118(5), 900–918.
<https://doi.org/10.1037/pspa0000183>
- Lantian, A., Muller, D., Nurra, C., & Douglas, K. M. (2017). “I know things they don’t know!?”: The role of need for uniqueness in belief in conspiracy theories. *Social Psychology*, 48(3), 160–173.
<https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000306>
- Leiser D, Duani N, Wagner-Egger P (2017) The conspiratorial style in lay economic thinking. *PLoS ONE* 12(3). e0171238.
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0171238>
- Leman, P. J., & Cinnirella, M. (2007). A major event has a major cause: Evidence for the role of heuristics in reasoning about conspiracy theories. *Social Psychological Review*, 9, 18–28. <https://doi.org/10.1002/acp.2995>
- Lewandowsky, S., Gignac, G. E., & Vaughan, S. (2013). The pivotal role of perceived scientific consensus in acceptance of science. *Nature Climate Change*, 3(4), 399–404. <https://doi.org/10.1038/NCLIMATE1720>
- Marinthe G., Brown G., Delouvée S. & Jolley. D. (2020). Looking out for myself: Exploring the relationship between conspiracy mentality, perceived personal risk, and COVID-19 prevention measures. *Health Psychology* 25 (4), 957–980.
<https://doi.org/10.1111/bjhp.12449>
- Oliver J. E., & Wood T. J. (2014). Conspiracy Theories and the Paranoid Style(s) of Mass Opinion. *American journal of political science*, 58(4), 952–966.
<https://doi.org/10.1111/ajps.12084>
- Parsons, S., Simmons, W., Shinhooster, F., & Kilburn, J. (1999). A test of the grapevine: An empirical examination of conspiracy theories among African

- Americans. *Sociological Spectrum*, 19(2), 201–222. <https://doi.org/10.1080/027321799280235>
- Pishchik, V. I. (2014). Kross-kul'turnyye osobennosti konspirativistskoy mental'nosti [Cross-cultural features of the conspiratorial mentality]. *Etnosotsium i mezhnatsional'naya kul'tura*, 8(74), 69–77. [in Russian]
- Pishchik, V.I. (2017). Vozmozhnost' izmereniya very v zagovory [Possibility of measuring faith in conspiracies]. *European social science journal*, 1, 419–424. [in Russian]
- Plohl, N., & Musil, B. (2020). Modeling compliance with covid-19 prevention guidelines: The critical role of trust in science. *Psychology, Health & Medicine*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/13548506.2020.1772988>
- Stieger S., Gumhalter N., Tran U. S., Voracek M., Swami V. (2013). Girl in the cellar: a repeated cross-sectional investigation of belief in conspiracy theories about the kidnapping of Natascha Kampusch. *Front. Psychol.* 4, 297. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00297>
- Swami, V. & Barron, D. (2020). Analytic Thinking, Rejection of Coronavirus (COVID-19) Conspiracy Theories, and Compliance with Mandated Social-Distancing: Direct and Indirect Relationships in a Nationally Representative Sample of Adults in the United Kingdom. <https://osf.io/preprints/nmx9w/>
- Swami, V. (2012). Social psychological origins of conspiracy theories: The case of the Jewish conspiracy theory in Malaysia. *Frontiers in Psychology*, 3, 1–9. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2012.00280>
- Uscinski J.E., Parent J.M. (2014). *American Conspiracy Theories*. New York: Oxford University Press, pp. 240. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199351800.001.0001>
- Uscinski, J.E., Enders, A.M., Klofstad, C.A., Seelig, M.I., Funchion, J.R., Everett, C. ...& Manohar, N. (2020). Why do people believe COVID-19 conspiracy theories? The Harvard Kennedy School, Misinformation Review, 1.
- Van Bavel, J., Baicker, K, Boggio, P. et al. (2020). Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response. *Nature Human Behaviour* 4, 460–471. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0884-z>
- Van der Linden, S. L. (2015). The conspiracy-effect: Exposure to conspiracy theories (about global warming) decreases pro-social behavior and science acceptance. *Personality and Individual Differences* 87, 171–173. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.07.045>
- Van Prooijen, J.-W., & Douglas, K. M. (2017). Conspiracy theories as part of history: The role of societal crisis situations. *Memory Studies*, 10(3), 323–333. <https://doi.org/10.1177/1750698017701615>
- Van Prooijen, J.-W., & Douglas, K. M. (2018). Belief in conspiracy theories: Basic principles of an emerging research domain. *European Journal of Social Psychology*, 48(7), 897–908. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2530>
- Van Prooijen, J.-W., & Jostmann, N. B. (2013). Belief in conspiracy theories: The influence of uncertainty and perceived morality. *European Journal of Social Psychology*, 43(1), 109–115. <https://doi.org/10.1002/ejsp.1922>
- Wallen, J. (2020, April). Indian hospitals refuse to admit Muslims as coronaviruscauses Islamophobia surge. The Telegraph. Retrieved from <https://www.telegraph.co.uk/news/2020/04/19/indian-hospitals-refuse-admit-muslims-coronavirus-causes-islamophobia/>
- Whitson J. A., Galinsky A. D. (2008). Lacking Control Increases Illusory Pattern Perception. *Science*, 322(5898), 115–117. <https://doi.org/10.1126/science.1159845>
- Yarosh, N. (2020) Z' vyazok refleksyvnnykh protsesiv osobystosti ta viry v teoriyu zmovy v umovakh pandemiyi COVID-19 [Connection of reflexive processes of personality and belief in the theory of conspiracy in the conditions of pandemic COVID-19]. *Psychological journal*, 6(5), 37–46. [in Ukraine]

Theoretical Model of Behavioral Consequences of Faith in Conspiracy Theory

Yarosh Nina

PhD (Candidate of Psychological Science), associate Professor of the Applied Psychology Department
V. N. Karaz'in Khar'kiv National University, Khar'kiv
6 Svobody Sq., Khar'kiv, Ukraine, 61022

Artiukhova Vladyslava

PhD (Candidate of Psychological Science), Associate Professor of the Psychology and Pedagogy
Department of the I. Kozhedub Air Force National University
Sums'kaya st., Khar'kiv, Ukraine, 61023

Abstract. The article analyzes researches of recent years on the current issues of studying psychological features of faith in conspiracy theory. It is noted that the relevance of this issue is determined by the lack of thorough theoretical and empirical research on the above issue. The authors for the first time reviewed and generalized analysis of socio-psychological predictors of belief in conspiracy theory and its behavioral consequences. It is determined that belief in conspiracy theory is associated with socio-political conditions (stressful situation of uncertainty in society, distrust of power, low social status, political cynicism, low level of education, etc.), individual psychological (schizotypal traits, neuroticism, mistrust, anxiety, insecurity, narcissism) and cognitive factors (conspiratorial type of thinking, etc.). Analysis of literature revealed a number of positive and negative consequences of faith in the theory of conspiracies, which are sometimes contradictory. The result of this analysis is the proposed theoretical model of behavioral consequences of faith in conspiracy theory. In addition, the authors emphasize the generalization of the study results of conspiracy theories impact related to the spread of the COVID-19 virus on the implementation of preventive measures by the population. It is noted that people with a high conspiracy mentality are more likely to engage in abusive prevention behaviors, but are less likely to adhere to government-initiated preventive behaviors, although the perceived risk of death and motivation to defend themselves can minimize this trend.

Key words: conspiracy theory, conspiracy, behavioral consequences, COVID-19.